

עיונים בהלכות שבת

א. מלאכת גוזז

המחבר בסימן שמ הל"א פסק: "אסור ליטול שער או צפרניו וכו' וחייב על שתי שערות וכו'". תוסי' (שבת צד ע"ב, ד"ה אבל) כתבו, דהלכה זו נאמרה לר"י, הסובר, שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, שהרי אינו צריך את ציפורניו, אבל לר' שמעון דפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה פטור. ותמהו האחרונים: הרי המחבר פסק כר"ש, וא"כ אמאי חייב?!

המג"א כתב דהמד"א מלאכה שאינה צריכה לגופה פטור מדבר בכגון שצריך את הציפורניים והשערות, והוי שפיר צריכה לגופה. ודבריו צ"ב, שהרי המחבר פסק בסימן שכ"ח, סעיף לא, גבי ציצין שפרשו מאצבעותיו וליקטן, שחייב, והרי ודאי שאין צריך לציצין.

ועוד הקשה בעל "ביאור הלכה" לדברי המג"א: אם כן, מדוע כתב המחבר, שהמלקט לבנות מתוך שחורות חייב אפילו באחת, אי מיירי שצריך את השערה הלבנה, וכי בזה שהיא לבנה וצריך אותה היא תשלים שיעור שתי שערות? ותיירץ, שהמחבר אזיל בתר שיטת הריב"ש בסימן שצד, שמלאכת הגזיזה חשיבה מלאכה הצריכה לגופה אף שאינו צריך את השערות, כיוון שבמשכן נוסף לגזיזה שהייתה לצורך החוטים גזזו גם את עורות התחשים, כדי לייפותם. ולכן הנוטל ציפורניו וכן ציצין שבאצבעותיו, כיוון שמייפה המקום חייב. ולפי זה מיושב שפיר, שבמלקט לבנות סגי באחת, כיוון שגם בליקט שעה אחת לבנה ניכר הייפוי ונחשב למלאכה.

בשו"ע הרב סימן שמ נכתב, שאשה, ששכחה ליטול ציפורניה בע"ש לצורך טבילה, מותרת לומר לנכרית שתגזז ציפורניה, כיוון דהווי שבות, דשבות במקום מצוה הגזיזה עצמה דרבנן, כיוון דהוי מלאכה שאינה צריכה לגופה (שהרי אינה צריכה את הציפורניים), ואמירה לנכרי שאיסורו מדרבנן, ותרי דרבנן במקום מצוה התירו. אך לדברי הריב"ש, דנחשב צריכה לגופה והווי מלאכה דאורייתא אסורה לומר לנכרית, ששבות אחד לא התירו.

בעל "ביאור הלכה" פוסק, שאף לריב"ש מותרת לומר לנכרית שתגזז את ציפורניה, כי כיוון שגוזזת לצורך טבילה ולא לצורך ייפוי, הווי גם לדבריו מלאכה שאינה צריכה לגופה. חידש לנו אפוא בעל "ביאור הלכה", שאף שמייפה את המקום, ורצונה לסלק את הציפורניים משם, כיוון שעושה לצורך טבילה לא הווי דומיא דמשכן, שנעשה שם רק לצורך ייפוי בלבד.

ש"ע הרב למד, כיוון שכונתה להוריד הציפורניים, ושישאר המקום נקי ומסולק מציפורניה, מה איכפת לן שזה צורך טבילה, הרי סוף סוף הכוונה היא שהמקום יהיה נקי ומסולק מציפורניים, והווי שפיר דומיא דמשכן. אך כבר הקשו על דברי "ביאור הלכה": איך מתיר לשיטת הריב"ש לומר לנכרית לגוזז ציפורניה, כיוון שמכוננת לצורך טבילה, הרי בפסיק רישא מייפה את עצמה, וניחא לה בזה. ואם תגזז בעצמה הווי איסור

דאורייתא אף שמכוונת לצורך טבילה, אי"כ באמירתה לנכרית הווי רק חד דרבנן, כמו במלקט עולשין בארעא דידיה לצורך אכילה (שבת קג ע"א), אף שצורך אכילה הוא בגרוגרת, כיוון שבפסיק רישא מייפה את קרקעו וניחא ליה בזה חייב בכל שהוא מטעם חורש. וה"ה כאן, כיון שבפסיק רישא נהנית, שמתייפית, נחשב כאומרת לנכרית לעשות לה איסור דאורייתא.

אפשר ליישב ע"פ דברי הרמ"א, שכתב בסימן רנג סעיף ה, כיוון שאסור לומר לנכרי להחם את הקדירה בשבת, נוהגים שהנכרי שם את התבשיל על תנור החורף בזמן שעדיין לא הוסק, ואח"כ מסיקו הגוי. וכיוון דהכול חולים אצל צינה, מותר לו להחם התנור. ואף שבפסיק רישא דניחא ליה ליהודי מתחממת גם הקדירה, לית לן בה, כיוון דעיקר ההסקה שמסיק הנכרי הוא לצורך חימום הבית. ואף שבפסיק רישא מתחממת הקדירה, אין זה נקרא אמירה לנכרי לגבי חימום הקדירה וש"י.

וכן כתב הרמ"א בסעיף א, שאסור להרים הקדירה, כיוון שמנענע את הגחלים ומבעירן, אך מותר לומר לגוי להרים את הקדירה אף שבפסיק רישא מנענע ומבעיר את הגחלים. אין לנו פסיק רישא באמירה לנכרי. הסבר הדבר נראה כך: כיוון שהישראל אין אומר לו לנענע בגחלים, נמצא שאינו נעשה הנכרי שליח על זה, שהרי לא ציווה על כך, ואף שבפסיק רישא ינענע, לית לן בה, ונחשב כאילו הגוי נענע בגחלים מעצמו בלי אמירת ישראל, כיוון שעיקר שליחותו הוא בהגבהת הקדירה בלבד. כן הסביר בש"ע הרב. וא"כ בנידון דידן, שהאשה אומרת לנכרית לגוז את ציפורניה לצורך טבילה, וזה עיקר מטרתה, אף שבפסיק רישא האשה נהנית שמתייפית, כיוון שעיקר הגזיזה הוא לצורך טבילה נחשב הייפוי כאילו הגוי מעצמו עשאו, ואמירת האשה מתייחסת אך ורק לגזיזה לצורך טבילה. נמצא שהנכרית עשתה מכוח אמירת הישראלית. רק איסור דרבנן של מלאכה שאינה צריכה לגופה, והווי שפיר תרי דרבנן, ומיושבת קושיית האחרונים על "ביאור הלכה".

ספר "מנחת יצחק" ח"א סימן סג עוסק בחייל שקיבל פקודה לגלח זקנו בשבת קודש, ואם לא – יגלחו אותו אחרים בעל כרחו בתער. והשאלה הייתה מה עדיף, שיגלח הוא את עצמו בשבת או שאחרים יגלחו אותו בתער. והוא קובע, שלפי "ביאור הלכה" גילוח לצורך פקודה הווי מלאכה שאינה צריכה לגופה גם לדברי הריב"ש. אי"כ עדיף לגלח את עצמו בסם ויעבור רק איסור דרבנן של מלאכה שאינה צריכה לגופה, משא"כ אם יגלחו אותו בתער, הרי אחד המקיף ואחד הניקף חייבים, וא"כ נמצא שעובר על לאו דאורייתא. אך יש להעיר, שלפי דברי הרב בשו"ע שהבאנו לעיל, לדעת הריב"ש תישאר מלאכה הצריכה לגופה, שהרי עושה מלאכת ייפוי וניקוי מהשערות, ואף שעושה לצורך פקודה נחשב שפיר למלאכת מחשבת דאורייתא. אי"כ אדרבה עדיף שיגלחו אותו בע"כ בתער בשבת, שהרי מצד איסור שבת מסייע אין בו ממש, ונשאר רק איסור תער, שישנו במקיף וניקף, והווי רק לאו.

ב. מלאכת תופר

1) "התופר שתי תפירות חייב. והא לא קיימא? אמר רבה בר בר חנה: והוא שקשרן" (שבת עג ע"ב). הר"ן הביא את הר"א ממיץ: "דקושר קשר אחד לא מחייב שאינו מתקיים, דאי מחייב כיוון דתופר שתי תפירות לא משכחת לה בלא קשר [תפוק ליה משום קשר], אלא ודאי כדאמרן והכא בשלא קשר אלא קשר אחד עסקין". והוכיח

הר"א ממיץ, שבלוקה שני חוטיך ועושה מהם קשר אחד לא מחייב. ועיין בשו"ת "חתם סופר" או"ח, תשובה א, שכתב, שאין צריך להוכיח שקושר קשר אחד אינו חייב משום קושר, אלא דעיקר דבריו הוא שתופר שתי תפירות חייב משום תופר, גם אם קשר חוטי התפירה בקשר אחד. אך דברי ר"א ממיץ עדיין צ"ע, שהרי הגמ' שאלה "והא לא קיימא", ותיצצה "והוא שקשר", ואם מדובר בקשר אחד, אי"כ עדיין "הא לא קיימא" ותישאר קושיית הגמרא.

ויש ליישב ע"פ הרמ"א. הוא מביא (סי' שיז ג) בשם הגהות מרדכי, שתפירה אינה כמו קשירה, ואף בשאינו של קיימא חייב משום תופר, ויש החולקין וסוברין שאם התפירה אינה של קיימא פטור. יש להקשות על הדעה הראשונה, הקובעת שתפירה שאינה של קיימא חייב: משאלת הגמ' "והא לא קיימא" מוכח שתפירה שאינה של קיימא פטור. ויש להסביר כך: התפירה של קיימא, שעליה דיברה הגמ', היא תפירה כזו שבלי קשר תתפרק מיד, ואין לה שם של תפירה, משא"כ במחלוקתם, שבה מדובר בתפירה שמצד עצמה היא תפירה של קיימא, אלא עושה אותה לזמן מסוים, וא"כ יסבור ר"א ממיץ שתפירה לזמן חייב, וכיוון שקשר קשר אחד, ואף שיתפרק אח"כ, כיוון שתפירה לזמן חייב, לכן יתחייב משום תופר. אך אם כלל לא קשר ואז תתפרק מיד, אין לזה כלל שם של תפירה. "אור זרוע" (סימן סז, ד"ה והקושר) כתב: "ומשני כשקשרן אפילו בקשר שאינו של קיימא דבדבר קל מעמיד התפירות". וא"כ, כוונתו כנ"ל, שקשר את שתי התפירות בקשר אחד שאינו של קיימא, ותפירה לזמן הווי תפירה.

הרמב"ם (שבת פרק י הל' ט) כותב: "התופר שתי תפירות חייב, והוא שקשר ראשי החוט מכאן ומכאן, כדי שתעמוד התפירה ולא תשטט". הוא מדבר על מצב שבו עשה קשר בכל חוט לבד, כדי שהתפירה תתקיים, וקשר בחוט עצמו של קיימא הוא, ולכן חייב משום תופר. "כסף משנה" הביא את דברי הרמ"ק: "תימה למה לא כתב שיהא חייב שתיים משום קושר ומשום תופר כדברי הירושלמי שזה ודאי עשה שתי מלאכות". ודברי הרמב"ם ברורים, שהרי כתב בהלכה א: "הקושר קשר של קיימא והוא מעשה אומן חייב", ואף אם יסבור הרמב"ם שצריך תפירה של קיימא, די לתפירה שתהא של קיימא אף אם הקשר של קיימא לא יהיה מעשה אומן, ולכן חייב אחד, רק משום תופר. וכ"כ ב"מנחת חינוך".

תיו"ט (שבת ז ב) כותב שהמשנה נקטה לשון של ארבעים חסר אחד, ולא נקטה לשון ל"ט, כיוון שיש ארבעים מלאכות, שהרי תופר חייב רק עם קשירה, נמצא שכל תופר עושה שתי מלאכות. ארבעים מלאכות אלה אם עשאן בהעלם אחד, יעבור רק על ל"ט מלאכות, כיוון שמשום קושר התחייב כאשר קשר בלבד, ואף שהתפירה צריכה קשירה, אינו חייב משום קושר השני הצמוד לתפירה. וכן כתב הרב ברטנורא, שהתופר חייב תרתי, משום תופר ומשום קושר. ולדבריהם נמצא חידוש גדול במלאכת תפירה, שאי אפשר להתחייב בתפירת שתי תפירות אלא אם כן יעשה עוד אב מלאכה של קושר. דבר כזה אינו נמצא בשום אב מלאכה אחר, שכדלי להתחייב בו יצטרך סיוע מאב נוסף (אף שמצינו שחייב תרתי, כגון שוחט שחייב גם משום צובע. והתם במעשה השחיטה עשה שני אבות שונים, משא"כ בנידון דידן, שבו אינו מתחייב על תופר א"כ יעשה עוד אב מלאכה של קושר). ואולי לזה נתכוון ר"א ממיץ, שכתב "תיפוק ליה משום קושר", שלא מצינו שאב מלאכה יצטרך סיוע מאב מלאכה נוסף כדי להתחייב, ואם צריך סיוע, שיתחייב משום קושר, ומדוע צריך להגיע למלאכת תופר.

והנה יוצא מדברי תיו"ט והרב ברטנורא, שכדי להתחייב משום תופר צריך לעשות קשר גמור, שחייבים עליו משום קושר. וזה לא כ"א ממיץ דמירי שקושר את התפירה

בקשר אחד דאינו חייב בו משום קושר. וא"כ נחלקו בשאלה הנ"ל אי תפירה שאינה של קיימא, דהיינו שהתפירה אינה אלא לזמן מסוים, האם היא נחשבת תופר או לא. ר"א ממיץ יסבור דחשיב תופר, ולכן אף שעושה קשר אחד שעתיד להתפרק, מ"מ לתפירה יש קיום לזמן, ואף שאח"כ תתפרק חייבים; אולם תי"ט והרב ברטנורא סוברים, שתפירה לזמן לא חשיבא תפירה, ולכן בעינן שעם התפירה יהיה קשר גמור, וממילא תופר שתי תפירות יעבור גם על איסור קושר.

2) הרמב"ם (שבת י ח) כותב: "פוטל חבלים וכו' הרי זה תולדת קושר וחייב", כלומר: אף שלא קשר, ורק חיברם ע"י שזירה, חייב משום קושר. ובהלכה יא כתב: "המדבק ניירות וכו' הרי זה תולדת תופר וחייב". ודבריו צ"ב, שהרי הפוטל חבלים לא קשר, ומדבק ניירות לא תפר, ואמאי כאן חייב משום קושר, וכאן חייב משום תופר. והסביר "מרכבת המשנה", שתופר היינו שחיבר שני דברים ע"י דבר שלישי, וקושר היינו שקשר וחיבר שני דברים מניה וביה שלא באמצעות דבר שלישי. לכן פוטל חשיב קושר, ומדבק ניירות חשיב תופר, כיון שחיברם ע"י דבק, והוא הדבר השלישי.

3) במלאכת קושר מתחייב מדאורייתא רק אם קשר קשר של קיימא, היינו שאינו מתכוון להתירו. וצ"ב, מדוע נאמרה הלכה זו בקושר, הרי גם בשאר מלאכות צריך שיהיה של קיימא, כגון כתב בשבת כתב שאינו נמחק מאליו – חייב. והכותב כתב שעומד, אך מתכוון אח"כ למוחקו ודאי שיתחייב, ואילו בקשירה אף שהייתה קשירה של קיימא, אך כיוון שהתכוון להתירה, פטור.

גדר הדבר מובא בספר "דברי יחזקאל" (סימן ד ענף א אות ו): מלאכת קושר היא חיבור שני דברים שמחברם ע"י קשר. לא מעשה הקשירה יוצר את החיוב, אלא חיבור החלקים. ובוה אמרינן, כיוון שבדעתו להתיר את הקשר, אין גדר של חיבור חלקים רק כאשר עומד כך לעולם חשיב חיבור חלקים. אך קשה, שהרי מבואר ברמ"א (ש"ע סימן שיז), שאם עשה קשר בראש אחד של חוט או משיחה דינו כשני קשרים, אף שאינו מחבר שום דבר, שהרי הקשר נעשה בחוט אחד, וא"כ הרי מוכח, שמעשה הקשירה הוא המחייב. וכבר הקשה קושיה זו "דברי יחזקאל". אמנם "אבני נזר" (או"ח סימן קפ) מצדד גם הוא בהסבר שהבאנו, ומעמיד את דברי הרמ"א (סימן שיז), שעשה קשר אחד בחוט וע"י הקשר חיבר את שני ראשי החוט (כההיא דיו"ד סימן ש סעיף ד ברמ"א), או שמחבר ע"י קשר יחיד שני חוטין, כמו שאנו עושים בקצות הציציות כאשר הן נפרדות, ויש כאן שפיר חיבור שני חלקים.